

УДК: 373.5.015.31:17.022.1 (091) «1943/1954»

Стельмашук Ж. Г., старший викладач (Рівненський державний гуманітарний університет)

ВИХОВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНІСТІ УЧНІВ У ЧОЛОВІЧИХ ШКОЛАХ У 1943–1954 рр.

Анотація. У статті досліджено особливості виховання дисциплінованості у чоловічих школах у 1943–1954 рр. Розкрито завдання, зміст діяльності, форми та методи виховання учнів у цих школах. Визначено особливості використання найбільш уживаних методів виховання дисциплінованості учнів, зокрема, переконування, роз'яснення, режиму, вимоги, доручення, громадської думки, заохочення та покарання. Доведено наявність та розкрито характер взаємодії сім'ї та школи, форми позакласної та позашкільної роботи у вихованні хлопців.

Ключові слова: дисциплінованість, свідомо дисципліна, учні, роздільне навчання, чоловічі школи, форми і методи виховання.

Аннотация. В статье исследованы особенности воспитания дисциплинированности в мужских школах в 1943-1954 гг. Раскрыты задачи, содержание деятельности, формы и методы воспитания учащихся в этих школах. Определены особенности использования наиболее распространенных методов воспитания дисциплинированности учащихся, в частности, убеждения, разъяснения, режима, требования, поручения, общественного мнения, поощрения и наказания. Доказано наличие и раскрыт характер взаимодействия семьи и школы, форм внеклассной и внешкольной работы в воспитании ребят.

Ключевые слова: дисциплинированность, сознательная дисциплина, ученики, раздельное обучение, мужские школы, формы и методы воспитания.

Annotation. In the article the features of discipline formation in men's schools in 1943-1954 are investigated. Objectives, content, forms and methods of education of students in these schools are revealed. The features of the use of the most common methods of discipline formation are determined, particular, persuasion, explanation, regime, requirements, errands, public opinion, encouragement and punishment. The existence and nature of interaction between family and school is prove; the forms of extra-curricula work in the education of boys are discovered.

Keywords: discipline, conscious discipline, students, separate education, male school, the forms and methods of education.

Актуалізація проблеми гендерної освіти та проблеми виховання дисциплінованості учнів різної статті викликає закономірний інтерес до освоєння історичного досвіду діяльності вітчизняних чоловічих і жіночих шкіл у 1943–1954рр., які за своїм суспільно-економічним становищем подібні до нинішнього етапу розвитку суспільства.

Дослідженням проблеми виховання дисциплінованості учнів у чоловічих та жіночих школах досліджуваного періоду займалися сучасний історик педагогіки О. Петренко, дослідниця О. Гончарова, російський історик педагогіки М. Потапова. Однак цілісного аналізу змісту, форм та методів виховання дисциплінованості учнів у чоловічих та жіночих школах окремо наразі немає.

Метою нашої статті є дослідження особливостей виховання дисциплінованості у чоловічих школах у 1943-1954 рр.

У результаті запровадження роздільного навчання хлопців та дівчат у 1943 р. на території УРСР згідно з Постановою № 789 Ради Народних Комісарів СРСР від 16 липня 1943 р. «О введении раздельного обучения мальчиков и девочек» [1, с. 203–205] було відкрито чоловічі та жіночі школи у великих промислових містах.

Виховання дисциплінованості як риси особистості у чоловічих школах було однією із основних вимог навчання. Зміст, форми та методи виховання дисциплінованості учнів чоловічих шкіл були обумовлені головним завданням чоловічої школи – «виховання якостей чоловіка» [2, с. 44], оскільки країні потрібні були мужні організовані, відповідальні та до певної міри агресивні захисники. Досвідчені педагоги-практики та психологи, зокрема К. Львов, О. Раєвський та М. Тимофєєв, розуміли потребу у пошуку іншого підходу у вихованні дисциплінованості у хлопців, ніж у дівчат, і пов'язували це з психофізичними особливостями чоловіків. Хлопці, на думку М. Тимофєєва, люблять займатися самостійно. Перед ними можна поставити важке завдання, і вони будуть розв'язувати його доти, доки не вирішать (чим складніше завдання – тим цікавіше). У процесі роботи з хлопцями вчителів радили постійно ставити учням запитання, підтримувати зворотній зв'язок. Хлопці довше засвоюють зміст навчального матеріалу, зате швидше знаходять відповіді на важкі запитання. Хлопців радили орієнтувати на діяльність, що містила експериментальну частину, спрямовувати на знання в контексті науки й техніки [3, с. 6–13.]. Вчитель повинен був враховувати рухливість хлопців, енергію, спритність, конструктивні та організаційні особливості [3, с. 12].

У зв'язку з любов'ю до фізкультури і спорту, військової справи хлопці проявляють особливу активність, що не може не впливати на характер їх поведінки. Часто порушниками дисципліни, за свідченнями М. Тимофєєва, були розвинуті і здібні хлопці, які саме через погану постановку навчальної роботи не могли реалізувати ці свої якості.

На той час у педагогічній теорії не було конкретних доробок, спеціально підібраних методів, способів взаємодії учителів та учнів в умовах навчально-виховного процесу конкретно для чоловічих шкіл. Методи виховання дисциплінованості учнів, чітко описані у тогочасних підручниках з педагогіки, були спільними для учнів різної статі і впливали з розуміння самої дисципліни у чоловічих школах. Дисциплінованість як риса майбутнього захисника, патріота своєї Батьківщини виховувалася у контексті формування мужності, фізичної витривалості, організованості, відповідальності та героїзму. Учитель повинен був враховувати особливий інтерес хлопчиків до фактів героїзму, подвигів, до виявлення стійкості, мужності тощо. Тому у чоловічих школах, на відміну від жіночих, інспектор шкіл П. Зімін вважав пріоритетним вплив на інтелект учнів, формування в них стійких знань, мотивів моральної поведінки, почуття честі і обов'язку [4, с.18].

Як і у жіночих, в чоловічих школах, основним шляхом забезпечення дисциплінованості учнів була робота над «Правилами для учнів». Виховання дисциплінованості у чоловічих школах починалося з постановки чітких, рішучих вимог, підкріплених роз'ясненнями (не просто, як треба чинити, але і чому). Міністр освіти І. Каїров роз'яснював: «Для того, щоб діти виконували правила, вони повинні розуміти сенс і значення кожного правила, і знати, як конкретно його виконувати» [5, с. 294]. Для кращого засвоєння «Правил» учнів чоловічих шкіл зобов'язували їх переписувати і добре вивчити, щоб потім відтворити.

Контроль за дотриманням «Правил для учнів» починався із аналізу підготовки учнем робочого місця до заняття, який тривав під час занять та після їх закінчення у роздягальні, де навіть були підготовлені яскраві пам'ятки під заголовком «Запам'ятай і виконуй». За поведінкою учнів нагляд здійснювали чергові учні. За порушення «Правил» учня примушували діставати учнівський квиток і прочитати той пункт, який був ним порушений. Єдині вимоги ставили поведінку учнів у «певні рамки», наприклад: «підійшовши до школи, почистити взуття від пилу і бруду, тихо закрити двері, віддати верхній одяг у роздягальню, усунути недоліки зовнішнього вигляду перед дзеркалом, привітатися з директором, учителями і всіма дорослими, а також із черговими учнями» [6, с. 43].

Подібні вимоги існували у всіх школах, при чому не лише до поведінки у школі, а й до поведінки на вулиці, у громадських місцях тощо. Директор чоловічої школи № 1 м. Свердловська переконував: «Головне – повсякденна вимогливість, постійне вправління і демонстрація того, як слід робити. Ми розподілили контроль різних сторін поведінки учнів за днями тижня. Учнівські квитки перевіряємо щоденно упродовж декількох років. Ми досягли повної наявності квитків. У понеділок при вході перевіряємо щоденники, а у п'ятницю проводимо їх поглиблену перевірку. Щочетверга

ми перевіряємо стан сумок, ранців, письмового приладдя. Кожну суботу перевіряємо стан класних кімнат ...» [6, с. 46].

З наведених фактів можна зробити висновок про обмеженість прав учнів, всеохоплюючий жорсткий контроль за кожним їх кроком та діями. Суворий контроль за поведінкою хлопців виправдовувався потребою слідкувати за вчинками дітей, які у міру своєї чоловічої суті імпульсивні, нестійкі, здатні забувати. Результати контролю за поведінкою хлопців доводили до їх відома через оцінку за поведінку.

З метою контролю за проявами порушень шкільної дисципліни у 1951 р. починали з 5 класу був введений «Журнал поведінки учнів». Його введення обумовлювали тим, що «у школах незадовільно організований поточний контроль поведінки учнів на уроках і під час перерв», тому учителі та класний керівник були зобов'язані вносити записи у журнал, аби характеризувати як схвальну поведінку учнів, так і порушення ними «Правил для учнів» [7, с. 61]. «Журнал поведінки учнів» був визнаний дієвим засобом впливу на учнів у плані дисципліни, хоча записи у журналі поведінки не були ні мірою покарання, ні заохочення. Це були лише факти, що відображали вчинки учня в конкретний момент часу. Журнал поведінки учнів давав змогу відслідковувати тенденції у дотриманні учнями «Правил», які були основою виховання у них дисциплінованості.

Педагоги-практики розуміли, що одні лише чіткі вимоги до учнів не можуть розв'язати проблему покращення шкільної дисципліни. Важливо, щоб потреба у самодисципліні стала внутрішньою потребою дитини. Типовими, найбільш уживаними методами, які застосовувалися з метою розуміння правил та усвідомлення необхідності дотримуватися дисципліни усюди, були роз'яснення, навіювання, переконання, бесіди, приклади. Аналіз педагогічної літератури, преси та архівних джерел дає змогу зробити висновки про відмінності у застосуванні методів виховання дисциплінованості учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Зокрема, у роботі з учнями молодших класів роз'яснення базувалося на виборі таких фактів, прикладів, що були конкретними та наочними.

У старших класах приклади, що підбиралися для роз'яснень, були глибші за змістом і пов'язані з виробленням світогляду юнака – майбутнього воїна. Бесіди, що сприяли попередженню та усуненню проявів недисциплінованої поведінки, були включені у кожен план виховної роботи класоводів та класних керівників.

Виховання дисциплінованості у чоловічих школах головним чином забезпечувалося через процес навчання. Значний потенціал у цьому належав урокам літератури, історії фізичної культури.

У педагогічній літературі, пресі та архівних джерелах досить часто звучала думка про залежність рівня дисциплінованості учнів від змістового багатства, ідейної спрямованості і доступності уроку.

«Неуспішність – наш брак, треба давати уроки цікавіші, ідейно насичені. Тоді їй не буде порушників дисципліни» [8, с. 10]. Учителі, на уроках яких були прояви недисциплінованості учнів, зазнавали критики на засіданнях педрад, як-то: «У тов. Кривцова недостатньо вимог до учнів, а викладач Кобря недобросовісно відноситься до своїх обов'язків, тому у неї дисципліна дуже погана» [8, с. 3].

У цьому контексті важливим методом формування дисципліни учнів був особистий приклад учителя, класного керівника та дирекції навчального закладу. Педагогам радили, аби «Правила» не залишалися просто гарно оформленим плакатом на стіні, кожному з них необхідно бути людиною високої культури, і своєю поведінкою на очах школярів бути прикладом, гідним для наслідування. У навчально-виховній роботі педагог повинен бути чуйним і спостережливим. Уміти бачити і розуміти у житті школярів усіляку дрібницю, і у той же час не бути дріб'язковим; бути справедливим і суворим, але не жорстоким, розумно вимогливим, але не прискіпливим [9].

Проблема була у тому, що учителі не були готовими до роботи в умовах суто чоловічої школи. Адміністрація шкіл намагалася приділяти значну увагу формуванню готовності учителів до вирішення проблем дисципліни учнів у чоловічих школах. Основними завданнями формування готовності учителів було забезпечення їх необхідними професійними знаннями з питань шкільної дисципліни, сприяння засвоєнню ними методів навчання і виховання учнів, ознайомлення з особливостями та шляхами організації дозвілля хлопців. Зокрема, на секції учителів 5–7 класів та класних керівників були обговорені питання «Робота класних керівників у вихованні учнів», «Створення дитячого дозвілля і дитячого колективу», «Методика втілення «Правил для учнів», «Вивчення індивідуальних особливостей учнів» [10, с. 182].

Це свідчить про те, що вчителі вели пошук ефективних, відповідних особливостям психіки чоловіка, шляхів та методів розв'язання проблеми дисциплінованості у чоловічих школах. Проте, незважаючи на спроби забезпечити зразкову дисципліну, аналіз показав складну ситуацію з поведінкою учнів чоловічих шкіл. Так, аналіз річного звіту Рівненського міського відділу народної освіти за 1953/1954 навчальний рік свідчить, що у школах № 9 та семиріччі № 6 вчителі і класні керівники не могли впоратися з учнями [11, с. 50].

Досвідчені педагоги-практики рекомендували розв'язувати проблеми процесу формування дисципліни не шляхом жорсткого контролю, надмірною вимогливістю, а посиленням зайнятості учнів шляхом залучення їх до різних форм позакласної та позашкільної роботи, спрямування їх надмірної енергії та рухливості на задоволення інтересів, потреб та нахилів, а отже і дисциплінування. Педагогічні колективи шкіл намагалися

забезпечити цікаву організацію життєдіяльності учнівських колективів. Практично кожна чоловіча школа мала свої традиції: день зустрічі випускників, почесна дошка, посадка алей, збори, присвячені життю і діяльності видатних особистостей. Значна увага до фізичної культури хлопців обумовила створення при школах куточків спортивних досягнень. Фізичне виховання та військова підготовка стали одним з головних шляхів виховання дисциплінованості. На одній з педрад було зазначено: «Треба фізкультурну роботу у школі поставити так, щоб вона дисциплінувала учнів не лише на уроках фізкультури, а й інших уроках» [12, с. 5].

Поширеними формами виховної роботи, що дисциплінували хлопців, були загальношкільні виставки, колективні творчі справи (наприклад, оснащення спортивного містечка, фізкультурної зали, радіовузла у школі, допомога бібліотеці тощо). Виробничі екскурсії, позакласні заходи з техніки і агробіології стали незамінними формами організації виховної роботи. Так, учні окремих шкіл на пришкільній ділянці займалися бджільництвом тощо [12].

У чоловічих школах були широко представлені гуртки, зорієнтовані на інтереси хлопців, зокрема юних фізиків, радіотехніків, технічної творчості, значно зросла кількість військових гуртків. Аналіз архівних матеріалів та публікацій у педагогічній пресі засвідчив, що у чоловічих школах практично усі діти були охоплені предметними, технічними та художніми гуртками, що дозволяли реалізувати свої здібності та інтереси кожному учню за умови правильного підходу до їх організації. Значний потенціал у вихованні організованості, відповідальності, мужності та дисциплінованості відігравали військово-історичні гуртки, які користувалися великою популярністю серед хлопців. Участь у такій діяльності була близькою за духом хлопцям, викликала повагу до інших та захоплення їх вчинками, сприяла появі роздумів над власним характером, волею і поведінкою, викликала бажання стати кращим, спонукала до роботи над собою, а, отже, і дисциплінувала їх.

Водночас, у чоловічих школах, як і у жіночих, діяли драматичні, літературні гуртки, гуртки художньої самодіяльності, члени яких організовували вечори, конференції, виставки. Члени гуртків брали активну участь у міських, республіканських та всесоюзних змаганнях, часто ставали ініціаторами перевиховання злісних порушників дисципліни.

У досліджуваній період поширеним прийомом виховання дисциплінованості було покарання, коли учня не брали до гуртків через недисципліновану поведінку. У час тотального колективізму, на нашу думку, такий прийом був ефективним, оскільки хлопці переживали ізоляцію від колективу і змінювались.

Одним із провідних методів радянської педагогіки, який активно застосовувався у боротьбі з проявами недисциплінованості, як ми вже

ззначали, була громадська думка. Цей метод був чи не головним у застосуванні різних форм виховної роботи: класних, піонерських та комсомольських зборів, шкільних стінгазет, виховних годин. Засобом формування громадської думки була організація колективного обговорення активних питань життя класу, загону. На класних зборах розглядалися питання дисципліни, наголошувалося про неприпустимість грубощів, підказок, формального ставлення до навчання. У шкільних стінгазетах зазнавали критики учні, як безтурботно і безвідповідально ставилися до навчання, порушували «Правила поведінки».

Безсумнівно, значну роль у вихованні свідомої дисципліни у чоловічій школі відіграли піонерська та комсомольська організації. На зборах «Правила для учнів» ставали предметом обговорення, піонери розповідали про власну поведінку вдома, у школі та на вулиці, здійснювали інсценізації. У численних публікаціях у пресі, архівних джерелах, підручниках з педагогіки досліджуваного періоду неодноразово наголошувалося на необхідності тісної співпраці школи та піонерської і комсомольської організації у забезпеченні виховання дисциплінованості учнів.

Однак, не завжди схарактеризовані методи виховання давали позитивні результати. Це, на нашу думку, обумовлювалося шаблонним підходом до усіх учнів, ігноруванням їх індивідуальних особливостей.

Здійснене дослідження доводить, що одним з найуживаніших у чоловічих школах був метод покарання, застосування якого, на думку І. Каїрова, обумовлювалося «потребою відновити порушений порядок і тим самим показати учню безглуздість його порушень і те, що є вимоги, які не можна порушувати» [5]. Дія покарання була спрямована на усунення певних негативних нахилів, проявів негативної поведінки, що суперечило нормам комуністичної моралі суспільства. У чоловічих школах, як і у жіночих, застосовувалися різні форми покарань. Однак покарання у чоловічих школах застосовувалися значно частіше і носили більш суворий характер, ніж у жіночих.

З метою отримання уявлень про реальний стан дисципліни у чоловічих школах, провини учнів та покарання, які застосовувалися, ми проаналізували архівні джерела на предмет виявлення таких прикладів. Нами віднайдені багаточисельні факти порушень дисципліни у чоловічих школах у звітах шкіл, міськвно та облвно, в актах інспекторських перевірок шкіл. Проте найбільша кількість порушень дисципліни зафіксована у протоколах засідань педагогічних рад.

Якщо взяти до уваги, що у жіночих школах типовими порушеннями були спізнення, пропуски без поважних причин, то у чоловічих ситуація була набагато гіршою. Практично у кожній із чоловічих шкіл виокремлювалися учні, які постійно порушували поведінку не лише у школі, а й у громадських місцях. Учні, які були дезорганізаторами і

почувалися безкарними, деморалізували клас, ставили під загрозу авторитет учителя, школи, психологічний мікроклімат у класі, викликали на засідання педрад, на батьківські збори, засідання учкому та комсомолу. Наприклад, у звіті однієї з чоловічих шкіл є дані про проведення 320 індивідуальних бесід з учнями та 165 з батьками [10, с. 218].

Крім найпростіших форм покарань (зауваження, запис у щоденнику тощо), у чоловічих школах, на відміну від жіночих, значного (у деяких школах – масового) поширення набули такі форми: суворя догана з попередженням, зниження оцінки за поведінку та виключення зі школи.

Необхідно зазначити, що форми покарання не ухвалювалися одноосібно, а ставали результатом роботи педагогічних рад шкіл із залученням батьків учнів-порушників. Слід зауважити, що члени педагогічних рад неодноразово наголошували на важливості співпраці з батьками учнів з метою покращення рівня дисципліни у навчальному закладі. У складних випадках батьків хлопців-порушників дисципліни викликали на засідання педради, на яких детально обговорювалася поведінка учня, вивчалися усі обставини, причини та можливі шляхи покращення поведінки учня.

Часто результатом засідань педрад було винесення суворої догани з попередженням. Метод догани використовувався щодо тих учнів, які не бажали змінювати свою поведінку, незважаючи на уже застосовані заходи впливу. Педагогічні ради шкіл були наділені повноваженнями знижувати оцінку за поведінку учням, а класні керівники часто ставали ініціаторами цього. Фактів зниження оцінок за поведінку на «4» та «3» у чоловічих школах, на відміну від жіночих, було дуже багато. Такий висновок робимо на основі детального аналізу архівних матеріалів, насамперед наявних звітів шкіл та протоколів педагогічних рад. Проте у крайніх випадках, застосувавши можливі заходи перевиховання учнів, педагогічні ради шкіл застосовували крайню міру покарання – виключення зі школи. Згідно наказу «Про зміцнення дисципліни у школі» така форма покарання рекомендувалася у найбільш серйозних випадках порушення дисципліни учнями: прояв хуліганства, образа педагогічного персоналу, впертої непокори вказівкам педагогів і розпорядженням адміністрації школи. Учні, виключені зі школи зазнавали осуду зі сторони колективу, а це слугувало прикладом для інших учнів і викликало страх у вихованця бути покараним. Аналіз наявних проаналізованих нами протоколів педрад свідчить, що учнів виключали зі школи на різні терміни – від кількох днів, до завершення навчального року і назовсім [13, с. 39].

Позитивним моментом у вихованні свідомої дисципліни у чоловічих школах, як свідчать архівні джерела, була заборона на тілесні покарання.

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити певні узагальнення: дирекція та педагоги чоловічих шкіл в досліджуваній період намагалися здійснювати належний виховний вплив на школярів з метою виховання

дисциплінованості; здійснювали це вони у контексті морального виховання та виходячи із завдань, що стояли перед чоловічою школою.

Однак, нашу на думку, учителі не досягали суттєвих результатів у формуванні дисципліни учнів через те, що у системі шкільної освіти не було створено належних умов, а саме: не було забезпечено матеріально-технічне оснащення, оптимальну кількість учнів у класах, які на той момент були переповнені, встановлено надто суворий контроль та режим, не враховано особливостей морального виховання хлопців різного віку, що не відповідало їхнім психофізичним особливостям. До того ж педагоги шкіл практично не були готові до здійснення процесу виховання дисциплінованості в умовах роздільного навчання хлопців і дівчат.

1. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. докум. за 1917–1947 гг. – М. ; Л. : АПН РСФСР, 1947. – Вып. 2. – 295 с. **2.** Львов К. Совместное обучение в прошлом и настоящем / К. Львов // Сов. педагогика. – 1945. – № 10. – С. 38–46. **3.** Тимофеев М. Г. Совместное и раздельное обучение в прошлом и настоящем / М. Г. Тимофеев // Сов. педагогика. – 1945. – № 4. – С. 6–13. **4.** Зимин П. В. «Правила для учащихся» и воспитательная работа школы / П. В. Зимин // Сов. педагогика. – 1944. – № 11/12. – С. 13–20. **5.** Каиров И. А. Педагогика Учебное пособие для педагогических ВУЗов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Учпедгиз, 1948. — 464 с. **6.** Иванов С. Воспитание сознательной дисциплины / С. Иванов // Народное образование. – 1954. – № 8. – С. 43–50. **7.** Дулов А. Журнал поведения учащихся // А. Дулов / Народное образование. – 1953. – № 1. – С. 61–66. **8.** Державний архів Рівненської області, м. Рівне (ДАРО), ф. Р-329, оп. 5, спр. 80, 45 арк. **9.** Товицкий И. А. Воспитание культурного поведения учащихся / И. А. Товицкий // Советская педагогика. – 1946. – № 12. – С. 110–114. **10.** ДАРО України, ф. Р-329, оп. 3, спр. 90, 294 арк. **11.** ДАРО України, ф. Р-329, оп. 3, спр. 24, 70 арк. **12.** ДАРО України, ф. Р-329, оп. 5, спр. 44, 39 арк. **13.** ДАРО України, ф. Р-329, оп. 3, спр. 51, 52 арк.

Рецензент: д.пед.н., професор О. Б. Петренко.